

Spanska inbördeskrigets kulturhistoria

Hanne Koivisto & Raimo Parikka (toim.), *¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa*, 464 s., ill., Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015, Helsinki 2015.

SPANSKA INBÖRDESKRIGET (1936–1939) fortsätter att fascinera. Antologin *¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa* (*¡NO PASARÁN! Om spanska inbördeskrigets kulturhistoria*) avviker från traditionella studier och närmar sig inbördeskriget från ett brett kulturhistoriskt perspektiv. Författarna granskar det spanska inbördeskrigets aktörer från ett antal kulturhistoriska perspektiv: politiskt, kulturellt, juridiskt, religiöst och konstnärligt. Genom nya infallsvinklar betraktar de visuella källor, lyssnar efter krigets ljudlandskap, reflekterar över krigets lukter och smaker och för fram tankar om krigets känslor. Spanska inbördeskriget var ett totalt krig där propagandakrigföringen fördes av en häpnadsväckande uppsättning berömda konstnärer, författare och journalister. Boken placerar sig i en historiografisk tradition som i huvudsak granskar den republikanska sidan i kampen. I två av bokens sexton kapitel analyseras emellertid general Francisco Francos rebeller, deras italienska bundsförvanter och finländska sympatisörer. Antologin är resultatet av ett seminarium arrangerat vid Åbo Universitet i april 2014. Boken är redigerad av forskarna Hanne Koivisto och Raimo Parikka. Den finns både i tryckt format och som digital version fritt tillgänglig via Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuras webbplats.

Boken består å ena sidan av allmänna kulturhistoriska analyser av det spanska kriget, vilka via antologin presenteras för en finländsk publik. Å andra sidan fokuserar författarna på hur man i Finland engagerade sig för den spanska republiken. Därmed belyses även hur den finländska aktivismen var sammanlänkad med den internationella kampen för den republikanska sidan. Den tillspetsade kampen mellan republikanerna och rebellerna delade inte bara upp Spanien, utan även en del av finländarna. Inom den finländska extremhögern demoniserades Spaniens försvarare i Finland som potentiella hot mot den finska självständigheten. ”Spaniensjukan” kunde utvecklas till en epidemi och man befarade även att de frivilliga som reste till Spanien för att kriga skulle fortsätta striden i Finland. Ur detta perspektiv var republikanernas sak identisk med Mosk-

vas och den kommunistiska världsrevolutionens sak. Som antologin visar var Spaniens vänner i Finland få, men desto aktivare. Bland finländska vänstersocialister och kommunister uttryckte man sin solidaritet genom att publicera hundratals tidningsartiklar om kriget, arrangera tiotals allmänna möten och även en utställning som besökte olika delar av Finland.

När rebellerna inledde upproret mot det republikanska Spanien den 18 juli 1936 förväntade sig Spaniens regering att världssamfundet skulle stå på dess sida. I stället valde de ledande demokratierna i Europa, Storbritannien och Frankrike, att inta en neutralitetslinje som förespråkade en icke-interventionslinje. Detta banade väg för Sovjetunionens stödaktioner för republiken, medan Tyskland och Italien gav sitt fulla stöd till Franco. Jukka Kekkonen visar hur det mänskliga lidandet under inbördeskriget nådde historiska proportioner. Människor dog på slagfältet, som följd av politiskt våld, i fånglägren och under det fortsatta förtrycket av republikanerna efter kriget. Kekkonen för fram fördelarna med ett jämförande perspektiv och föreslår en komparation mellan finska inbördeskriget 1918 och spanska inbördeskriget. Båda konflikterna var totala till sin karaktär och delade upp länderna enligt social och politisk tillhörighet. Båda konflikterna skördade ett stort antal offer och terrorn följde liknande mönster där hårda bestraffningar efter kriget blev en central metod för den politiska rensningen. Här kan nämnas massrättegångar som utgick från tanken att alla var skyldiga, inte bara ledarna. Trots att Kekkonen inte här gör någon djupare jämförelse öppnar han upp för framtida komparativa studier, som han även utvecklar vidare i boken *Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa* (2016).

Kari Kotkavaara belyser utifrån ett konsthistoriskt perspektiv den förstörelse som drabbade katolsk konst under 1930-talet och speciellt under inbördeskriget. Kotkavaara frågar sig hur väl man i Finland var under rättad om terrorn mot den katolska kyrkan i det republikanska området: morden på präster och munkar, kyrkobränder och förstörelsen av helgonbilder. Ifall man kände till dessa händelser, förblir det oklart hur man förhöll sig till dessa brott. Kotkavaara gör en viktig poäng av att konsthistorien främst har varit intresserad av konstverkets ursprung, medan förstörelsen av konst ofta glöms bort trots att den, som exempelvis i Spanien, även var ideologiskt och systematiskt styrd.

Hanne Koivistos insats som medförfattare till inledningen samt till tre egna artiklar stärker och breddar den kulturhistoriska analysen. I den första artikeln behandlar hon ”sinnesupplevelsernas rikedom” i berättelser om spanska inbördeskriget. Till dessa upplevelser knyter Koivisto en uppsättning starka känslor som kom till uttryck i kriget på den republikanska sidan, allt från individuella till kollektiva känslor, från entusiasmen i början och desperationen i slutet. Inbördeskriget var en av de första stor-

konflikterna som lockade till sig ett stort antal journalister och författare, vilka beskrev krigets utveckling. Deras intensiva rapporter möjliggör i dag ett dylikt perspektiv. Det har många gånger hävdats att den republikanska sidan förlorade den väpnade konflikten, men gick som segrare ur propagandakriget. Detta har även påverkat den internationella historieskrivningen som ofta har skildrat kriget utgående från det republikanska perspektivet. I sin studie för Koivisto samman texter av internationellt kända författare (André Malraux, Upton Sinclair och Georg Orwell) med texter skrivna av finländska frivilliga ur antologin *Suomen pojat Espanjassa* (Finlands söner i Spanien), som publicerades 1939. Materialet lägger stor vikt vid krigets ljudvärld. Speciellt i början bejublades de internationella krigarnas ankomst med uttryck som ”i Viva, viva!” och ”Camaradas internacionales, viva”, som återges i de flesta berättelser om kriget. När väl striderna börjat befästes Dolorés Ibárruris (även känd som La Passionaria) kamprop ”no pasarán”. Andra ljudintryck som förmedlas genom texterna omfattar upplevelser av sång och musik, upprop förmedlade via megafon, och förstås krigsföringens dånande ljud. Med hjälp av det kulturhistoriska angreppet gör Koivisto ett förtjänstfullt arbete och fördjupar vår förståelse av krigets upplevelser och förmedlingen av dem.

Inom ramarna för antologins internationellt inriktade kulturhistoriska betraktelser finner vi bland annat Juho Korhons analys av Robert Capas fotografier från inbördeskriget. Ossi Lehtiö belyser hur fyra franska filmer regisserade av André Malraux och Henri Cartier-Bresson förhåller sig till spanska inbördeskriget. Hannu Salmi reflekterar över Roman Karmens dokumentärfilm *Grenada, Grenada, Grenada moja* (1967) medan Päivi Kosonen analyserar Malrauxs litterära verk *Espoir* (1937), Orwells *Homage to Catalonia* (1938) och Hemingways *For whom the bell tolls* (1940). Luigi G. de Anna diskuterar i sin artikel Italiens roll i spanska inbördeskriget.

De finländska vänsterintellektuellas tolkningar av spanska inbördeskriget står i fokus för Hanne Koivistos andra artikel. Inspirerad av den nya krigshistorien tolkar Koivisto erfarenheter av kriget från individens perspektiv och analyserar deras kulturella betydelser. Huvudmålsättningen är att nå soldaternas ”inre värld” för att förstå hur de förstod och förklarade intrycken från kriget och hur det påverkade deras syn på verkligheten. I motsats till i resten av västvärlden begav sig inte en enda författare eller konstnär från Finland till spanska inbördeskriget. Resan till Spanien krävde förfalskade pass på grund av de finska myndigheternas vägran att bevilja pass för att resa till Spanien. De som trots allt reste från Finland var kommunister, allt som allt 72 frivilliga. Frivilliga med finländsk bakgrund reste även från USA och Kanada (150), Sverige (”ett tiotal”) och Sovjetunionen (två). Väl i Spanien spreds de finska soldaterna ut i de fem internationella brigaderna. Jyrki Juusela har tidigare i sitt avhandlingsarbete räknat ut

att 67 finländska soldater stupade i Spanien. Det bör här även inflikas att Francos rebeller lyckades locka 14 finländska frivilliga till sina trupper, varav tio återvände. Trots att det inte fanns regelrätta författare bland de finländska frivilliga i det republikanska Spanien, fanns två aktiva ”arbetarförfattare” (Lauri Vilenius och Paavo Pajunen) bland dem. Bland finlands-svenska aktörer kan nämnas riksdagsman Cay Sundström som reste till Spanien våren 1937 som korrespondent för tidningen *Suomen Sosialidemokraatti*. Sundström fick uppleva kriget på nära håll, träffa de centrala ledarna i den republikanska regeringen, men deltog aldrig som soldat. Viktiga källor för Koivistos studie är speciellt *Kirjallisuuslehti* som delvis finansierades i hemlighet av finska kommunistpartiet.

Hanne Koivistos tredje artikel behandlar den ”andra sidan” och lyfter fram finländaren Carl von Haartman som deltog som frivillig i Francos armé 1936–1939. Han kallade rebellerna för ”de vita trupperna” som kämpade för frihet och rättvisa. Därmed tolkade von Haartman sitt engagemang som en fortsättning på den kamp som han hade påbörjat under finska inbördeskriget 1918. På motsatta sidan fanns de ”röda monstren” som kämpade mot den västerländska civilisationen.

Spanska inbördeskriget gav även upphov till välgörenhetsinitiativ i Finland, där speciellt de socialdemokratiska kvinnorna spelade en nyckelroll. Jaana Torninoja-Latola lyfter fram hur man i Finland uppmanades att ansluta sig till den internationella solidariteten och välgörenheten för krigets offer i Spanien och då specifikt för den republikanska sidan. Man tog exempel från olika europeiska initiativ. Särskilt Svenska Hjälpkommittén för Spanien fungerade som förebild och samarbetspartner för hjälpkommittén i Finland. Nyckelpersonen utgjordes av SDP:s riksdagsledamot Sylvi-Kyllikki Kilpi, som samtidigt utgjorde en av sin tids mest synliga kvinnliga socialdemokrater i Finland. Torninoja-Latola visar att sammanlagt tre insamlingskampanjer organiserades i Finland, men även här var handlingsutrymmet begränsat. Det krävdes tillstånd av Inrikesministeriet, som måste övertygas om att det framför allt handlade om ett välgörenhetsinitiativ – inte om politiskt motiverad arbetarsolidaritet. Spanienhjälpen lanserades som en verksamhet för kvinnor och det var troligen skenet av moderlig oskyldighet som tillät organisatörerna eget handlingsutrymme i Finland. Det handlade om en tydligt vårdande roll som ansågs ”passa bäst för kvinnor”, vilket visar att det fanns klart könade roller i den antifascistiska rörelsen. Artikelnen visar även hur Spanienhjälpen eller rättare sagt de borgerliga kvinnornas inaktivitet för det mänskliga lidandet i Spanien användes i den inrikespolitiska kampen. Medan arbetarna omfamnade den internationella solidariteten och öppnade sina hjärtan för krigets offer, framställdes de finländska borgerliga kvinnorna som nonchalanta och själviska.

Mikko Aho:s artikel på över 50 sidor summerar resultaten av hans avhandling pro gradu vid Tammerfors Universitet. Aho bygger sin studie på omfattande finländskt arkivmaterial och analyserar hur de finländska vänstersocialisterna och kommunisterna gjorde Spaniens sak till sin egen. Aho belyser hur annorlunda läget i Finland var i förhållande till många andra länder i Europa. Finlands kommunistiska parti hade bannlysts och ett öppet engagemang för dess sak var bestraffningsbart. När spanska inbördeskriget bröt ut försökte de finska myndigheterna förhindra den underjordiska verksamheten. Samtidigt blev ett flertal ledande finländska kommunister offer för Stalins utrensningar i de egna leden. Aho fokuserar på tidningsartiklar som publicerades som stöd för den spanska republiken i Finland. Han visar att propagandan för den spanska republiken i Finland förblev marginell och vann föga spridning utanför vänstermiljöerna. I motsats till de övriga nordiska länderna tog varken den politiska centern eller den moderata högern öppet ställning i konflikten. Därmed blev Francos anhängare i Finland starkt associerade med extremhögern, medan försvaret av Spanska republiken förblev den finska vänsterns sak. Pressmaterialet och de allmänna mötena för den spanska republiken förblev en form av predikan för de redan frälsta, argumenterar Aho. Trots bristen på bred folklig mobilisering anser han ändå att kampanjerna spelade en viktig roll för den finländska arbetarrörelsen och den finländska vänstern. Via den spanska konflikten kunde de komma med starka ställningstaganden och utveckla känslan av gemenskap med det internationella samfundet av arbetare som stod på den spanska republikens sida.

I antologins avslutande kapitel reflekterar Mikko Majander kring europeiska författares och bildkonstnärers avgörande roll i inbördeskriget. När Francos trupper mördade Spaniens mest berömde författare Federico García Lorca i augusti 1936 tog många vänsterintellektuella steget ut och började stödja det republikanska Spanien samt öppet stödja kommunismen. Lorca var inte medlem i kommunistpartiet, men hade starkt kritiserat fascisternas förtryck i både Italien och Tyskland. Majander visar i sin skarpa analys på de transnationella nätverken som band samman de europeiska litterära och intellektuella kretsarna som mobiliserades för Spaniens sak. Den finska kulturelitens och de intellektuellas avhållsamhet gentemot Spanien kan enligt Majander varken förklaras med deras ”andliga provinsialism, det geografiska avståndet eller brist på respengar”. Huvudorsaken ser han i arvet efter finska inbördeskriget och Finlands geopolitiska position som grannland med Sovjetunionen. Folkfronten och antifascismen tolkades annorlunda i Finland jämfört med i Västeuropas demokratier, argumenterar Majander. I Finland var de liberala och vänstersinnade författarna tvungna att beakta riskerna med att samarbeta med kommunisterna eller med att luta sig för mycket mot vänster. Antifascismen i det vita Finland

luktade kommunism och fördömdes därmed som landsförräderi. Oviljan att hjälpa krigets offer i Spanien var direkt kopplad till rädslan för att associeras med vänstern och Sovjetunionen.

Antologin *No Pasarán!* utgör ett viktigt bidrag till den finländska forskningen om det spanska inbördeskriget. I många av bidragen lyfts fördelarna fram (både direkt och indirekt) med ett komparativt perspektiv, även om jämförelser med forskningsläget i övriga Norden och betydelsen av de nordiska kontakterna kunde ha förts fram starkare. I varje land hade stödet för den spanska republiken egna förutsättningar och referensramar som påverkade det tillgängliga politiska och kulturella utrymmet. Via jämförande och kontrasterande angreppssätt kan man öppna upp för nya forskningsfrågor och fördjupa analysen ytterligare. Trots att en del av bidragen tematiskt överlappar varandra, utgör helheten ett mycket välkommet tillägg till den finländska, nordiska och internationella kulturhistoriska forskningen om det spanska inbördeskriget.

Kasper Braskén